

Viðar Hreinsson

Verndun Svartár/Suðurár

Það fer varla framhjá neinum að viðhorf til náttúru og náttúruverndar hafa breyst mjög á undanförunum áratugum. Maðurinn er að átta sig æ betur á því að hann er hluti af náttúrunni og þarf að haga sér eftir því. Sá tími ætti að vera liðinn að hann geti keypt sér ítök og réttindi hvar sem hann sér hagnaðarvon og ráðist síðan gegn henni og ráðskast að vild eins og hún væri dautt viðfang. Verðmætamatið er breytt og önnur verðmæti en beinhardir peningar njóta nú æ meiri viðurkenningar enda eru það einmitt hlutgerving náttúrunnar og blind nýtingarhyggja sem komið hafa mannkyni í þær umhverfislegu ógöngur sem nú blasa við.

Menn skoða nú náttúruna heildstætt vegna þess að vistkerfin eru stærri, flóknari og viðkvæmari en hingað til hefur verið álitíð. Þá hafa minjar um sambúð manns og náttúru fyrr á tímum einnig gildi í víðara, vistrænu og menningarsögulegu samhengi. Því verður að meta allar athafnir manna og framkvæmdir sem geta raskað vistkerfum og menningarminjum af ítrustu varúð og í mun víðtækara samhengi en áður hefur tíðkast.

Stjórnvöld bera ábyrgð gagnvart umgengni manna við náttúru, umhverfi og samfélag. Heimamenn tiltekinna byggðarlaga geta ekki lengur ráðstafað náttúruverðmætum að vild sem hverri annarri eign heldur bera þeir ábyrgð á þeim sem vörslumenn gagnvart landsmönnum öllum og í raun gagnvart heiminum öllum. Framsýn stjórnvöld taka mið af þessum sjónarmiðum með því að veita sambúð manns og náttúru og þróun samfélagsins til lengri tíma meira vægi en tímabundnum hagnaði og hagsmunum verktaka eða einstakra fyrirtækja.

Stórbrotnir draumar virkjanaverkfræðinga á síðari hluta 20. aldar eru ekki lengur í samræmi við hugmyndir okkar tíma um atvinnuuppbyggingu og sjálfbæra þróun í sátt við náttúruna. Þá töldu menn sjálfsgagt að ráðast í hverjar þær framkvæmdir sem voru tæknilega mögulegar, án þess að huga að víðtækum afleiðingum fyrir náttúru og vistkerfi. Nú dettur engum í hug að flytja Skjálfandafljót yfir í Mývatn, taka Suðurá og Svartá með og veita öllu þessu vatni í Mývatn og fylla síðan Laxárdal. Laxárdeilan forðum snerist einmitt um fyrsta skrefið í þeirri áætlun. Í raun eru Mývatnssvæðið og Svartárvatnssvæðið hliðstæð og tengd vistkerfi sem skoða ber sem eina heild og þar að auki tilheyra Svartá og Suðurá vatnasviði Skjálfandafljóts og ætti því að friða það í heild í samræmi við Rammaáætlun.

Vatnasvæði Svartár og Suðurár er einstakt því þar mætast náttúruöfl og mannheimar. Svæðið er á mörkum byggðar og óbyggða, menningar og lítt snortinnar náttúru, innst í Bárðardal og þó öllu heldur syðst á Fljótsheiði. Svartárvatn er því í raun heiðarbýli, meðal afskekktustu bújarða landsins. Næsti bær, Víðiker sem einnig er í suðursporði Fljótsheiðar, er í níu kílómetra fjarlægð. Í suður og austur eru hrikalegar óbyggðir en niðri í dalnum fjölskrúðug menningarsaga.

Svartárvatn er á vesturbakka Svartárvatns, syðst á Fljótsheiði, við jaðar Ódáðahrauns í um 400 metra hæð yfir sjávarmáli og er því ein þeirra jarða sem hæst liggur hér á landi. Í suðri teygja öræfin sig allt að Vatnajökli. Þekkt eru forn býli nærri Suðurárbotnum og langt suður með Skjálfandafljóti en norður eftir Fljótsheiði eru tóftir allmargra heiðarbýla. Úr Svartárvatni liðast Svartá í ótal bugðum og beygjum norður á bóginn þar til hún sameinast Skjálfandafljóti. Suðurá

rennur í hana og verður hún þrefalt vatnsmeiri eftir það. Sökum staðsetningarinnar lifa ábúendur Svartáarkots í mikilli nánd við náttúruna og eru háðari náttúruöflunum en margir aðrir.

Frá Svartáarkoti blasir við mikil víðátta umkringd fjallahring. Nefna má Herðubreið, Dyngjufjöll og Trölladyngju að ógleymdri fannhvítri Bárðarbungu í Vatnajökli. Grösug tún og víðivaxnir úthagar mæta svörtu Ódáðahrauni, söndum, melum og tærbláu lindarvatni. Allt þetta endurspeglar andstæður náttúrunnar og þar ríkir heillandi öræfakyrrið.

Í Svartáarkoti er löng hefð fyrir öræfaferðum á öllum árstíðum. Þaðan liggja jeppa- og gönguleiðir suður með Skjálfafljóti, á Fljótshéið og yfir í Mývatnssveit, í Suðurárbotna, Herðubreiðarlindir og Öskju þar sem bandarískir geimfarar æfðu sig áður en þeir fóru til tungslins. Nær er Skjálfafljót með fögrum fossum, Aldeyjafossi og Hrafnabjargafossunum.

Í Svartáarkoti er rekinn myndarlegur fjárbúskapur og góð silungsveiði er í vatninu. Þar eru enn í notkun nokkur útihús úr torfi og grjóti og eitt þeirra er notað sem reykhus þar sem reykur er hinn landsfrægi Svartárvatnssilungur. Slíkt gerir staðinn enn forvitnilegri.

Niðri í dalnum er blómleg byggð og löng og mikil menningarsaga sem allt frá fyrstu frásögnum endurspeglar glímu manna við náttúruöflin. Dalurinn kemur við sögu í fornþekktum unum, fyrst í sérstæðri sögu af Gnúpa-Bárði í *Landnámabók* en hann dró þá ályktun af hlýjum sunnanvindum að betra væri undir bú sunnanlands og flutti því búferlum suður yfir hálendið og lét skepnur bera það fóður sem þær þurftu á leiðinni. Allmiklar heimildir er að finna frá síðari öldum. Með hjálp margvíslegra gagna er hægt að draga upp afar heildstæða og skýra mynd af mannlífi og menningu í dalnum í gegnum aldirnar. Miklar sögur og heimildir tengjast heiðarbýlunum á Fljótshéið sem áttu sitt blómaskeið á 19. öld og fram á þá tuttugustu. Stephan G. Stephansson átti heima í Mjóadal inn af Bárðardal í þrjú ár áður en hann fór vestur um haf. Bárðdælingar eiga drjúgan hlut í upphafi vesturferða því þaðan fóru 40 manns með fyrsta stóra vesturfarahópnum sumarið 1873. Helmingur hópsins fór til Brasilíu, hinir til Norður Ameríku.

Allt svæðið, Bárðardalur og þó einkum fremsti hlutinn, Svartáarkot og mörk mannabyggðar og öræfa er einstakt og heillandi vegna samspils hinnar ríkulegu menningarsögu og óbyggðanna. Á svæðinu kristallast líka könnunarsaga öræfanna, Ódáðahrauns, Dyngjufjalla og Öskju. Sagan af sambúð manns og náttúru er lífræn samfella, sem mundi raskast verulega með ónauðsynlegum virkjanaf framkvæmdum.

Töfrar svæðisins sem hér hafa verið tíundaðir standa að baki verkefninu *Svartáarkot, menning – náttúra* sem staðið hefur yfir undanfarin ár í samstarfi fræðimanna, ábúenda í Svartáarkoti og ferðaþjónustunnar á Kiðagili. Það felst í því að byggja upp í Svartáarkoti alþjóðlegt og þverfaglegt rannsókn- og kennslusetur um sambúð manns og náttúru. Til bráðabirgða hefur verkefnið nýtt aðstöðuna á Kiðagili en í fyllingu tímans verður byggð upp aðstaða í Svartáarkoti. Það hófst árið 2007 en síðan hefur verið tekið á móti yfir hundrað stúdentum, ýmist á eigin námskeiðum verkefnisins eða í hópum frá einstökum háskólum. Myndast hefur öflugt tengslanet tuga háskólakennara og vísindamanna í kringum verkefnið og samhliða námskeiðum hafa verið haldin málþing og vinnufundir vegna rannsóknarverkefna sem í vaxandi mæli tengjast Svartáarkotsverkefninu beint og beinast að Þingeyjarsveit og Mývatnssveit. Í tengslanetinu eru vistfræðingar, líffræðingar, umhverfissagnfræðingar, mannfræðingar, þjóðfræðingar, bókmenntafræðingar og fornleifafræðingar af ýmsum þjóðernum.

Undantekningarlaust hefur stúdentunum þótt reynslan einstök, námskeiðin og dvölin með því besta sem þau hafa reynt á lífsleiðinni og þau hafa haldið heim með dýrmætar minningar um Bárðardal og Svartárvot og nýja innsýn og ferska þekkingu á sambúð manns og náttúru. Námskeiðin hafa haft varanleg áhrif til góðs og beinlínis breytt námsferli sumra þeirra.

Verkefnið *Svartárvot, menning - náttúra* er merkileg nýsköpun sem kalla má akademíska ferðabjónustu, ekki ósvipað menningartengdri ferðabjónustu. Það hófst fyrir efnahagshrun sem olli ýmsum vandkvæðum framan af en vegna rannsóknaverkefna sem tengjast svæðinu eru nú skapast forsendur til að halda 2-3 alþjóðleg námskeið á ári frá og með árinu 2018 auk þess að taka áfram á móti hópum frá einstökum háskólum.

Í bígerð eru einnig léttari gerðir námskeiða fyrir fróðleiksfúsan almenning þar sem fléttað verður saman gönguferðum og fyrirlestrum um sama efni og akademísku námskeiðin. Fyrirlestrararnir verða einfaldari en akademísk kennsla námskeiðanna en mun ítarlegri og meira krefjandi en hefðbundin ferðaleiðsögn.

Lögð hefur verið áhersla á samstarf fræðimanna og heimamanna á jafnræðisgrunni. Þetta er krefjandi gæðaferðamennska sem þarf að byggja upp hægt og sígandi en verður traustari en hefðbundin ferðabjónusta þegar fram í sækir. Verkefnið byggir á auðlegð í héraði, náttúru og menningarsögu og hefur verið og mun áfram verða gagnlegt framlag til uppbyggingar og þróunar byggðarlags sem átt hefur undir högg að sækja. Það eflir gagnrýna vitund manna um það hvernig nærsamfélag menn vilja byggja upp. Hvers konar röskun á umhverfi og náttúru getur hæglega riðið þessu verkefni að fullu. Það gefur auga leið að það á enga samleið með fyrirhuguðum virkjunarframkvæmdum sem munu einungis veita byggðarlaginu svipulan uppgangshagnað um skamma hríð, fáeinum bæjum einhverjar tekjur en meginhagnaðurinn mun hverfa í vasa utanaðkomandi auðmanna.

(2017, mars)